

Khác với mọi sĩ phu khác an phận với chủ trương bảo thủ truyền thống của chế độ phong kiến lúc bấy giờ. Nguyễn Trường Tộ đã có dịp nghiên cứu, học hỏi những cái mới, và đưa ra những phương pháp canh tác và tưới nước sau khi được đi du học và tiếp xúc với thế giới phương Tây.

Từ những bản điều trần, ông đề xuất nhiều phương sách cải cách kinh tế, văn hóa, giáo dục, chính trị với ý nghĩa lớn lao mở đầu cho một đoạn lịch sử mới trên bước phát triển của dân tộc. Xin được bổ sung thêm nhà cải cách lớn của dân tộc ở thời kỳ cận đại qua các khía cạnh khác với xã hội bấy giờ. Nguyễn Trường Tộ, một mơ ước cải cách cơ chế chính trị

Bản thân là một công chức của triều đình và sau đó là Công sứ của triều đình nhà Nguyễn, ông tiếp xúc nhiều với quan trường và thấy bao bước ngoặt cổ hủ của cơ chế phong kiến, từ thượng tầng kiến trúc đã quá ắt chẽ và xơ cứng, đang trên đà ồng độc, lạc hậu với mọi thay đổi phát triển của thế giới bên ngoài. Nguyễn Trường Tộ thấy được sự tàn lụi của xã hội; một bên là nhân dân nghèo khổ lạc hậu bởi kinh tế lạc hậu, một bên là tầng lớp sĩ tộc ở quan trường hưởng lộc của triều đình hoặc của chính quyền địa phương, mà không muốn thấy, không muốn biết những gì khác ngoài tư tưởng thần phục, quan niệm Tống giáo, cái đã làm cho họ có tất cả từ xưa đến nay, cả tốt lẫn xấu.

Nguyễn Trường Tộ đã tận mắt chứng kiến nhiều cái hơn của xứ người ở trong Càng, Ý, Pháp khi được Giám đốc Gauthier đưa đi du học nước ngoài, và nhận thức của ông đã được nâng cao để có một cái nhìn thực tiễn khác cái nhìn truyền thống Nho học. Ông hiểu rằng, muốn đất nước trở nên thịnh vượng, thì phải có một nền kinh tế văn hóa phát triển, và điều cốt yếu là làm thế nào có thể thay đổi được cơ chế thoái hóa, dân chủ, và đường lối đối ngoại mềm dẻo đối với phương Tây như bản điều trần ngày 30.3.1871 của ông gửi vua Tự Đức.

Nhà Nguyễn cần phải thay đổi cơ chế, mở cửa để tiếp thu văn minh, tiếp thu luồng gió mới từ tư duy chính trị xưa cũ của mình, thì có cơ dẫn dắt nước đi vào một kỷ nguyên mới. Nhưng tiếc thay! Những biến huyết cùng sự nóng lòng canh tân đất nước của ông gặp phải bức tường chắn đầy đặc của triều thần vì nể lý nghi ngờ, e sợ và tư tưởng kỳ cựu tôn giáo lúc ấy, vì ông là một người theo đạo Thiên chúa, đạo của phương Tây mà đạo này đã đưa người dân vào Việt Nam gieo bao rắc rối cho xứ sở này.

Nhận thức của ông dựa trên lối tư duy thực tiễn, đã dự báo trước nguy cơ về sự hùng mạnh của các cường quốc có nền kinh tế khoa học phát triển đang làm le trước mãnh đất Đông Dương béo bở, và ông hiểu được qui luật đối trọng tiềm tàng giữa mạnh và yếu trên cán cân của chủ nghĩa thực dụng bằng vũ khí tiến bộ cùng kinh tế hàng hóa lúc bấy giờ, ắt là sẽ xảy ra tai họa cho đất nước nếu cứ xoay lưng lại thực tế mà giữ mãi guồng máy thượng tầng phong kiến đã thật sự cồng kềnh với thực tiễn cuộc sống nhân dân và đòi hỏi của thời đại.

NGUYỄN TRƯỜNG TỘ NHÀ CẢI CÁCH SÁNG GIÁ CỦA MỌI THỜI ĐẠI

NGUYỄN THÀNH NAM
Cao học khoa học Lịch sử.

Đó là nỗi đau buồn của chính ông và những người có tấm lòng muốn phát triển đất nước chân chính. Ngày nay nhìn lại, đó cũng là bài học, là nỗi đau chung cho tất cả lịch sử, là tiền đề của sự sụp đổ triều đại phong kiến, là sự đổ vỡ của thực dân Pháp, đêm tối của lịch sử cận đại Việt Nam.

2. Nguyễn Trường Tộ, một nhà Nho thức thời

Mỗi danh nhân ra đời còn để lại cho đời một vài câu nói đúc kết sáng giá làm cho họ sống mãi. Nguyễn Bá Học còn đó với câu: *Đường đi khó, không khó vì ngăn sông cách núi, mà khó vì lòng người ngại núi e sông.* Chủ tịch Hồ Chí Minh sống mãi với bài học: *Mười năm trồng cây, trăm năm trồng người.* Còn Nguyễn Trường Tộ ra đời để lại một nỗi đau buồn: *Nhất thất tức thành thiên cố hận, tái hồi đầu thị bách niên cơ.*

Nếu xét ở câu nói này mà giải thích sự nghiệp cùng nỗi buồn của ông, người ta đều nghĩ rằng đó là một nhà nho thất thời, lỡ một bước đi sai lầm trong sự nghiệp, để rồi ôm hận trăm năm, qua câu nói ấy chính ông tự than thở cho mình. Thế nhưng, theo tôi - phải có một suy nghĩ khác về câu nói ấy, khác cả về tư duy cũ cũng như mới ở quan điểm mà mọi người đã nói, đã bàn.

Tôi cho rằng Nguyễn Trường Tộ là một nhà nho thức thời, chính bởi vì ông đã nắm được cái qui luật khác nghiệt của sự hưng suy, nhưng cái hưng suy như thế nào để nước nhà đừng bị lâm than mới là tài trí của

Nho học, và cái Đạo thực sự ở nhà nho là phải biết chấp nhận những quan điểm mới mẻ để tồn tại bằng tinh chất của mình. Thế nhưng, đạo Nho tự đánh mất vai trò thống trị của mình, khi không mở mắt được các quan thần nho sĩ cổ bám lấy thời vàng son cũ, mà quay lưng với cái mới, chấp nhận qui luật nghiệt ngã ấy: nhà Nguyễn với các Nho quan đã tự cô lập mình để rơi vào suy tàn, không chuyển mình kịp với thời đại. Đó là đích thực nỗi buồn của Nguyễn Trường Tộ về một bước sa chân thực thụ của một cơ đồ, mang theo cả trách nhiệm lịch sử trước quốc dân mà ngày nay ta mới thấy được rõ ràng, và điều đó chứng minh: *tái hồi đầu* là chuyện lỡ làng cả trăm năm còn có gì với kịp?

Câu nói đó, theo tôi không phải do Nguyễn Trường Tộ sáng tác nên, mà đã có từ xưa, cổ nhân trong Nho học đã từng cảnh giác học trò khi bước vào sự nghiệp: *Nhất thất tức thành thiên cố hận, tái hồi đầu thị bách niên cơ.* Và câu nói trước đây tôi đã từng thấy được trong kinh điển Phật giáo, các vị tổ sư đã nói: *Nhất thất tức thành thiên cố hận, tái hồi đầu thị bách niên cơ.* Giữa chữ NHÂN của Nho giáo, chữ BÁCH THIÊN THẦN của Phật giáo với chữ CƠ của Nguyễn Trường Tộ đều có nghĩa khác xa nhau. Nho gia thì cảnh giác với chính mình trong sự nghiệp, Phật gia thì nêu rõ quả báo của một lầm lỡ phải trả nợ trăm ngàn kiếp, còn chữ "cơ" có ngụ ý rằng một cơ hội mở cửa đã vượt tay thì bao giờ có lại? Cơ nghiệp chỉ cần một sai lầm thì cũng đủ sai một ly đi một dặm rồi.

Nguyễn Trường Tộ mượn câu nói trên không để ví cho mình, mà than thở nỗi niềm cho sự cạn suy của cận thần mang nặng tư tưởng Tống Nho bảo thủ cực đoan, không biết gián nghị cùng vua Tự Đức thấy tầm quan trọng bằng tư duy tìm tòi của ông nơi các bản điều trần, để cho sự *tái hồi đầu* của họ trở thành mối hận mất nước lưu đến ngàn đời.

Hơn ai hết, Nguyễn Trường Tộ có thể coi là một nhà nho chính danh, xứng đáng là một nhà nho thức thời cứu gỡ danh dự Nho giáo trước những chèn ép trách nhiệm của người đời sau đối với sự sụp đổ của thời kỳ phong kiến Việt Nam.

Còn rất nhiều khía cạnh để phân tích về ông, nhưng một vài phân tích trên cũng đủ gợi lại cho chúng ta bài học về Nguyễn Trường Tộ trên một trăm năm qua vẫn là giá trị hiện thực cho xã hội - đất nước ta trong giai đoạn mở cửa làm ăn và học hỏi những gì ta còn chậm bước. Và bài học lớn hơn cả vẫn là bài học xương máu của tiền nhân để lại cho chúng ta hôm nay.